

GORTENZIYA O'SIMLIGINING TARQALISHI, OMMALASHISHI VA MUHOFAZASI

Turdiyev Saydali Ashurovich

(qishloq xo'jaligi fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd), dotsent TDAU)

Xo'shbaqova Maftuna Abdusomad qizi

(talaba, TDAU)

Annotatsiya: *Ushbu maqolada deyarli butun dunyoda go'zal va esda qolarli ko'rinishi bilan esda qoladigan Gortenziya o'simligining paydo bo'lishi, ommalashishi, parvarish qilish jarayoni, shuningdek, muhofazasi bo'yicha ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Gortenziya, Philibert Commerson, Hortense, Nassau-Siegen, Shizofragma, Xloroz, Kaliy permanganat.*

"Gortenziya" nomi o'simlikka Philibert Commerson tomonidan berilgan, u lotincha hortus (bog') so'zidan olingan. Maqola avvalida, o'simlik nomiga alohida to'xtalsak. Bu davrda Hortense keng tarqalgan ayol ismi bo'lganligi sababli, bu ismni bag'ishlash mumkin bo'lgan ayol haqida ko'plab versiyalar paydo bo'ldi. Oilada Hortense deb atalishi mumkin bo'lgan Nikol-Reyn Lepotdan boshlab shahzodaning singlisi malika Hortensegacha. Muqaddas Rim imperiyasi Karl Geynrix Nassau-Siegen. Keyinchalik evropalik botanik-sistematistlar o'simlikka Hydrangea nomini berishdi, uni "suv bilan idish" (qadimgi yunoncha udor - suv, aggos - idish) deb tarjima qilish mumkin. Bir versiyaga ko'ra, bu nom hidrangeaga ko'zga o'xshash urug po'choqlarining shakli uchun, boshqasiga ko'ra, namlikni yaxshi ko'radigan tabiati uchun berilgan. Yaponiyada ular "Ajisai" deb ataladi. Gul nomini ierogliflarda yozilganda "binafsha quyosh guli", "binafsha quyoshga o'xshash gul" deb tarjima qilinishi mumkin. Aksariyat turlari 1-3 m balandlikdagi butalar, ba'zi turlari kichik daraxtlar, qolganlari 30 m balandlikda boshqa daraxtlarning tanasiga ko'tariladigan lianalardan iboratdir. O'simliklar ham bargli, ham doim yashil bo'lishi mumkin, ammo keng tarqalgan ekin turlari sirasiga am kiradi va mo"tadil zonasi bargli hisoblanadi.

Gortenziya bahordan kech kuzgacha gullaydi. Gullar poyaning oxirida chiroyli sharsimon gulzorlarda to'planadi - qalqon yoki panikula. Ko'pgina turlarda gul boshlarida ikki turdagi gullar mavjud: o'rtada kichik unumdor (fertil) gullar va chekkalarda katta steril (steril) gullar. Ba'zi turlarda barcha gullar unumdor va bir xil o'lchamga ega. Gullarning katta qismi oq, lekin ba'zilari, masalan, katta bargli gortenziya (*Hydrangea macrophylla*) ko'k, qizil, pushti va lilak bo'lishi mumkin. Bunday turlarda rang ko'pincha tuproqdagi pH darajasiga (vodorod indeksiga) bog'liq: kislotali tuproqlarda barglar ko'k rangga aylanadi, neytrallarda - och bej, ishqoriy tuproqlarda - pushti yoki lilak. *Hydrangeas* alyuminiyni to'plash qobiliyatiga ega bo'lgan oz sonli o'simliklardan biri bo'lib, u kislotali tuproqlardan ajralib chiqadi va ba'zi turlarda ularga ko'k rang beradigan birikmalar hosil qiladi. Gortenziyaning mevasi ko'plab mayda urug'lar bilan 2-5-alohida qutidan iborat hisoblanadi.

Shizofragma (*Schizophragma*) boshqa bir-biriga yaqin turga mansub o'simliklar ba'zan hidrangealar deb ham ataladi. Toqqa chiqadigan o'simliklar orasida eng mashhurlari

Shizofragma gortenziyasi (*Schizophragma hydrangeoides*) va *Hydrangea petiolaris* (*Hydrangea petiolaris*)

Ingliz botanigi Jozef Banks 1789-yilda Xitoydan gortenziya olib keldi. U tezda mashhur manzarali o'simlikka aylandi. 1820-yilda gortenziya Evropaga Yaponiyadan olib kelingan va uni tanlash 1900-yilda boshlangan. Birinchi navlar fransuz ixtirochilari tomonidan asosan past chidamli (*Hydrangea macrophylla* (Thunb.) Ser. f. *hortensis* (Maksim.) Rehd.) dan yetishtirilgan. XX asrning 60-yillariga kelib 100 ga yaqin navlar yetishtirildi. Arxeologik qazishmalar shuni tasdiqladiki, bu gul ko'p ming yillar avval Alyaska, Kaliforniya, Oregon, shuningdek, Osiyo va Xitoyda o'sgan. Rossiyaning markaziy qismida bu turning faqat bir nechta turlari ochiq joylarda o'stiriladi: daraxt gortenziyasi (*Hydrangea arborescens*), panicle gortenziyasi (*Hydrangea paniculata*), er qoplami gortenziyasi (*Hydrangea heteromalla*), Sargent gortenziyasi (*Hydrangea sargentiana*), petiolate gortenziya (*Hydrangea*) *petiolaris*) katta bargli gortenziya (*Hydrangea macrophylla*). Barcha hidrangealar fotofil va ochiq yoritilgan joylarni afzal ko'radi, lekin yorqin quyoshni yoqtirmaydi. Ularni yengil soya sharoitida ham topish mumkin. Shamoldan himoyalangan bo'lishi kerak. Tuproq ozgina yoki o'rta kislotali (pH 5,5) bo'lishi talab etiladi. Xloroz kasalligini oldini olish uchun temir o'z ichiga olgan tuzlar eritmasi bilan sug'orish har 10 kunda bir marta amalga oshiriladi.

Ekish uchun eng maqbul vaqt - erta bahor. Ekishdan ikki-uch hafta oldin, 50-70 sm kengligida va 40-50 sm chuqurlikdagi chuqur o'rtacha kislotali qum bilan aralashirilgan bo'sh unumdor tuproq bilan tayyorlanadi. Ekishdan keyin ildiz bo'yini tuproq darajasida bo'lishi kerak. Ekilgan o'simlik tez-tez sug'oriladi va magistral doira qum bilan mulchalanadi. Kaliy permanganatning zaif eritmasi, atala bilan urug'lantirish. O'g'itlardan faqat fiziologik kislotali o'g'itlar (ammiak sulfat, kaliy sulfat) bahorda va yozning birinchi yarmida va yoz va kuzning oxirida fosfor-kaliyli o'g'itlar (superfosfat) ishlatilishi mumkin. Ular qurg'oqchilikka chidamsiz. Tuproq doimo nam bo'lishi kerak. Novdalari egiluvchan bo'lganda va hali yog'ochga aylanmagan yashil qalamchalar bilan ko'paytiriladi. Uch-to'rt yilgacha hidrangea butalari hosil bo'lmaydi. Yaxshi yetilgan butalar har yili bahorda kesiladi.

Mazkur o'simlikni uy sharoitida ko'paytirish anchagina qiyin. Qishda qalamchalar kamida 8 daraja haroratda saqlanadi, o'rtacha sug'oriladi. Qishning o'rtasida ular issiqroq, yorug'roq xonaga o'tkaziladi va sug'orish ko'paytiriladi. Bahordan kuzgacha tez-tez sug'orib turish tafsia etiladi. Gullashdan keyin transplantatsiya qilinadi va sug'orish davom ettiriladi. Yozda ular ochiq havoga olib chiqiladi. Yorug'lik o'simlikning sevimli ozuqasi hisoblanadi. Gullashdan so'ng, qalamchalar uzunligining yarmigacha kesiladi. Tuproq unumdor bo'lishi kerak. Gortenziya kislotali tuproqlarni afzal ko'radi, shuning uchun ular ko'pincha kislotali tuproqni talab qiladigan boshqa o'simliklar yonida ekilgan: heather (*Calluna*), Erica (*Erica*), Crowberry (*Empetrum*). Gortenziya soyani va qisman soyani yaxshi ko'radi, u to'g'ridan-to'g'ri quyosh nurlaridan aziyat chekadi, o'sish va rivojlanishni sekinlashtiradi, uning inflorescences kichik bo'ladi. U bahorda, tuproq isinib, tungi sovuqlar vaqti o'tganda ekilgan bo'lishi kerak. Ekish paytida organik va mineral o'g'itlar qo'llaniladi. Tuproq bo'sh bo'lishi kerak. Sug'orish uchun yumshoq suv kerak, yomg'ir yaxshiroq, chunki o'simlik ohakga toqat qilmaydi. Har bir buta haftasiga kamida ikki chelak suv bilan sug'prilishi kerak. Odatda sug'orish ertalab yoki kechqurun issiq quyosh bo'lmaganda amalga oshiriladi. Ba'zi turlar va navlar kurtaklari paydo bo'lishi paytida har yili Azizillo qilishni tavsiya qiladi, aks holda butalar o'z vaznining og'irligi

ostida egilib qolguncha uzunligi bo'ylab cho'ziladi, shundan so'ng ular uzilib qolishi mumkin. O'simlikning barcha qismlari siyanogen glikozidlarni o'z ichiga oladi va shuning uchun zaharli hisoblanadi. Ularni iste'mol qilish xavfli hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. Solanj Desagher va Jan-Klod Martinou. Hujayra biologiyasi (10-jild) // 2000 yil sentyabr
2. Chentsov Yu.S.. Hujayra biologiyasiga kirish // M: Akademik kitob - 2005
3. E.G. Ulumbekov, Yu.A. Chelysheva. Gistologiya, Embriologiya, Sitologiya // Geotar-Media - 2009 <http://www.medbiol.ru/>
4. <http://ru.wikipedia.org>
5. <http://mglinets.narod.ru>